

پروانه پورشریعتی

افول و سقوط
شاهنشاهی ساسانی

اتحادیه ساسانی- پارتی و فتح ایران به دست عربها

ترجمه آوا واحدی نوایی

فهرست مطالب

۱۳	پیش‌گفتار مترجم
۱۷	نکاتی در باب حرف‌نویسی و ارجاعات
۱۹	مقدمه نویسنده بر ترجمه فارسی
۲۷	سپاسگزاری
۳۱	سخن آغازین
۳۸	مسئله
۴۴	منابع و روش‌شناسی
۵۵	فصل اول پیش‌آگهی‌ها
۵۵	۱-۱ اشکانیان
۶۵	۲-۱ حاندان‌های پدرتار

بخش اول تاریخ سیاسی

۷۳	فصل دوم اتحادیه ساسانی-پارتی، تعبیری نارنگریسته از نظام حکومتی ساسانی
۷۸	۱-۲ ساسانیان/اشکانیان
۹	۱-۱-۲ نظریه کریستس
۹۷	۲-۱-۲ دوده (دودمان) سالاری
۱۱	۳-۱-۲ بخش آغازین دوره ساسانی
۱۵	۲-۲ یردگرد یکم، بهرام پنجم (بهرام گور) و یردگرد دوم/حاندان سورن

۱۶	۱-۲-۲	مهر بر سه سوری
۱۱۲	۲-۲-۲	بردگرد یکم
۱۱۴	۳-۲-۲	بهرام گور
۱۱۷	۴-۲-۲	یردگرد دوم
۱۱۸	۳-۲	پیرو/ خاندان مهراں
۱۱۹	۱-۳-۲	ایردگشسپ مهراںی
۱۲۲	۲-۳-۲	شاپور مهراںی
۱۲۴	۴-۲	بلاش و قباد/ خاندان کارن
۱۲۴	۱-۴-۲	بلاش
۱۲۵	۲-۴-۲	سوحرای کاری
۱۲۶	۳-۴-۲	فاد
۱۲۹	۴-۴-۲	شاپور رازی مهراںی
۱۳۱	۵-۴-۲	حیرش مردکیان
۱۳۳	۵-۲	حسرو انوشیروان/ خاندان‌های مهراں، اسپهبدان و کارن
۱۳۳	۱-۵-۲	اصلاحات حسرو انوشیروان
۱۳۶	۲-۵-۲	میان‌پرده، نامه تسر
۱۴۶	۳-۵-۲	چهار سپاهد
۱۵۵	۴-۵-۲	خاندان مهراں
۱۵۹	۵-۵-۲	خاندان اسپهبدان
۱۶۸	۶-۵-۲	خاندان کارن
۱۷۵	۶-۲	هرمز چهارم/ خاندان مهراں
۱۷۷	۱-۶-۲	بهرام ماه‌آذر
۱۷۸	۲-۶-۲	سماو نرین کاری
۱۸	۳-۶-۲	بهرام چوبیس مهراںی
۱۹	۷-۲	حسرو پرویز/ اسپهبدان
۱۹	۱-۷-۲	وستهم اسپهبدان
۱۹۶	۲-۷-۲	سمناب ناگراونی
۲	۳-۷-۲	آخرین جنگ بزرگ جهان ناسن
۲۳	۴-۷-۲	شهروراز مهراںی
۲۸	۵-۷-۲	فرح‌هرمرد اسپهبدانی
۲۱۶	۶-۷-۲	برکناری حسرو پرویز

۲۲۵	فصل سوم فتح ایران به دست عرب‌ها
۲۲۵	۱-۳ مسئلهٔ منابع روایات فتوح و نقل‌های حدایامه
۲۲۸	۱-۱-۳ فوج ..
۲۳۱	۲-۱-۳ نارنگری تاریخ‌گذاری سف
۲۳۹ ..	۲-۳ شیرویه قناد و اردشیر سوم سه سپاه ..
۲۳۹	۱-۲-۳ سرویه قناد
۲۴۵	۲-۲-۳ اردشیر سوم ..
۲۴۷	۳-۲-۳ شورش شهرورار
۲۵۱	۳-۳ بوراندخت و آرمیدخت رقانت پارسی-پهلوی
۲۵۴	۱-۳-۳ اسپهبدان
۲۵۸	۲-۳-۳ بگاهی به گذشته فتح عراق به دست عرب‌ها
۲۷۶	۳-۳-۳ آرمیدخت و دسته پارسی
۲۷۹	۴-۳-۳ بوراندخت و حامدان‌های پهلوی
۲۸۷	۵-۳-۳ حگ پل
۲۹۳	۴-۳ بیدگرد سوم فتح ایران به دست عرب‌ها ..
۲۹۹	۱-۴-۳ فتح بیسئون
۳۱۳	۲-۴-۳ فتح خورسان
۳۱۸	۳-۴-۳ فتح ماد
۳۲۸	۴-۴-۳ فتح ری
۳۳۲	۵-۴-۳ فتح گرگان و طبرسان
۳۴	۶-۴-۳ عصان فرحراد
۳۴۷	۷-۴-۳ فتح حراسان و عصان کنارگان
۳۶۱	۸-۴-۳ فتح آذربایجان ..
۳۶۵	۵-۳ پی‌گفتار تنوعات آن‌چه گذشت در تاریخ دورهٔ متقدم اسلام
۳۷۱	فصل چهارم حکومت‌های دودمانی طبرستان ..
۳۷۲	۱-۴ آل‌ناوند
۳۷۲	۱-۱-۴ کوس
۳۷۴	۲-۱-۴ ناو
۳۷۹	۲-۴ حامدان کارن در طبرستان ..

۳۸۴	..	۳-۴ آل حاماسپ ..
۳۸۴		۱-۳-۴ حاماسپ
۳۸۷		۲-۳-۴ پیروز
۳۸۸		۳-۳-۴ حیل حلاشاه
۳۹۱	..	۴-۴ فتح طبرستان به دست عرب‌ها
۳۹۲		۱-۴-۴ معاهده صلح با فرحراد و حیل حلاشاه (کیل گلاشاه)
۳۹۶		۲-۴-۴ فرحان بزرگ، دوالماف
۳۹۹		۳-۴-۴ فتح ناموفق برید بن مُهَلَّب (۷۱۶-۷۱۸م)
۴۲	..	۵-۴ حورشیدشاه
۴۳		۱-۵-۴ کارن سپاهد
۴۴		۲-۵-۴ قتل سُساد
۴۵		۳-۵-۴ درگذشت حورشید و فتح بهایی طبرستان.

بخش دوم جریان‌های دیسی

۴۱۱		فصل پنجم نمای دیسی دوره ساسانی
۴۱۱	..	۱-۵ دوره پس از اوستا ..
۴۱۵	..	۲-۵ سنت - بدعت
۴۱۵	..	۱-۲-۵ دوسون مُلک و دس؟
۴۱۹	..	۲-۲-۵ کردبر
۴۲۷	..	۳-۲-۵ آذرباد
۴۳۳	..	۴-۲-۵ آیین روانی
۴۳۶		۵-۲-۵ ریدیکان
۴۳۷		۶-۲-۵ چرخه داد
۴۳۹	..	۷-۲-۵ بدعت مردکی
۴۴۳		۸-۲-۵ حماعت‌های مسیحی و بهودی
۴۴۶		۳-۵ پرستش مهر
۴۴۸		۱-۳-۵ میثه
۴۵۶		۲-۳-۵ پرستش مهر در دوره‌های هخامنشی و اشکانی
۴۵۹		۳-۳-۵ دوگانگی دسی پارسی - پهلوی

۴۶۹	..	۴-۵ پرستش مهر در بخش‌های شمالی و شرقی
۴۶۹		۱-۴-۵ پرستش مهر در طبرستان
۴۸		۲-۴-۵ پرستش مهر در خاندان مهران
۴۸۱		۳-۴-۵ پرستش مهر در خاندان کارن
۴۹		۴-۴-۵ پرستش مهر در ارمسا
۴۹۸	۵-۵ جمع‌بندی
فصل ششم قیام‌های دوره ناستانی پسین در حراسان و طبرستان		
۵۳	۱-۶ بهرام چوبین
۵۴	۱-۱-۶ مفاد مهری شورش بهرام چوبین
۵۱۱	۲-۱-۶ بهرام چوبین و آخرمان
۵۲۳	۲-۶ انقلاب عماسیان
۵۲۶	۱-۲-۶ خراسان داخلی و سروی
۵۳	۲-۲-۶ ایران پس از فتح و پژوهش‌های روزگار ما
۵۳۷	۳-۶ نه‌آفرید
۵۴۳	۱-۳-۶ مان‌پرده ارداویران‌نامه
۵۴۴	۲-۳-۶ رمسه مهری شورش نه‌آفرید
۵۵	۴-۶ سَساد، پرستنده حورشید
۵۵۴	۱-۴-۶ سَساد و بهرام چوبین س‌ماه‌های روایی تکرارشونده
۵۵۶	۲-۴-۶ رمیه مهری شورش سَساد
۵۵۹	۳-۴-۶ سَساد و آخرمان
۵۶۲	۴-۴-۶ پیشینه قومی سَساد
۵۶۶	۵-۶ نتیجه‌گیری
۵۶۹	سحن پایانی
۵۸۵	حدول‌ها، تصویر و نقشه
۵۹۱	مسابع
۶۱۱	واژه‌نامه
۶۱۹	نمایه

فصل اول

پیش‌آگهی‌ها

۱-۱ اشکانیان

چنان‌که می‌دانیم قوم ایرانی داهه^۱ چندی پیش از نیمه سده سوم پیش از میلاد در حوض شرقی دریای مازندران پدیدار شد^۲ این سامان بعدها به نام این قوم دهستان یعنی سرزمین داهه‌ها خوانده شد اندکی پس از این زمان، از میان این قوم، گروهی به نام پَری از گذرگاهی در دل دره اترک در مناطق کوهستانی شمال شرقی ایران به فلات ایران آمد^۳ و شهر ناستانی آساک^۴ را پایتخت خود قرار داد پَری‌ها در حدود سال ۲۴۷ پ م پادشاه خود اشک یکم را در آساک به تخت نشاندند

سلسله‌ای که این گروه از قوم پَری بنیاد نهاد، بر مبنای نام پادشاه آن، اشکانیان نامیده شد این قوم بعدها، به نام موطن تازه خود، پَرثَوَه متسب و پارتی خوانده شد به شرحی که گذشت، می‌دانیم که پارتی‌ها قومی ایرانی مشتمل بر شمار زیادی از حاندان‌های پدرتار^۵ بودند که در میانه سده سوم

۱ در مورد قوم داهه ن ک

de Blois, F and Vogelsang, W, 'Dahae' in Ehsan Yarshater (ed), *Encyclopædia Iranica*, vol VI, pp 581-582, New York, 1991 (de Blois and Vogelsang 1991)

۲ احبراً در مورد قلمرو این قوم مشتمل بر موطن اصلی و دیگر سکونتگاه‌هایشان، در میان پژوهشگران بحث‌های حدی درگرفته است ن ک پانویشت ۲ در صص ۶۰

۳ اترک رودخانه‌ای در شمال شرقی ایران در منطقه حراسان است این رودخانه، در امتداد پیچ‌وخم‌هایی به سوی شمال غربی و در آخر حوض عربی، به دریای مازندران می‌ریزد ن ک

Bosworth, C E, 'Atrak', in Ehsan Yarshater (ed), *Encyclopædia Iranica* vol III, New York, 2007a, (Bosworth 2007a)

۴ جایگاه دقیق این شهر هنوز مشخص نشده است گمان می‌رود در دره اترک در بردیکی قوچان امروزی بوده باشد

۵ در مورد ساختار اجتماعی پدرتاران جامعه ایرانی، ن ک ۲-۱

پیش از میلاد به فلات ایران آمدند نه بیان دیگر، «پارتی» نام یکی از اقوام ایرانی است که از روی نام سرزمین آن‌ها، پَرثَوَه، گرفته شده است اشکانیان شاحه‌ای از پارتی‌ها بودند که به فرمانروایی ایران رسیدند از این رو، اشکانی نام یک سلسله است

دو حریان رمیة طهور پادشاهی اشکانی را فراهم کرد یکی آشوبی که پس از اسکندر^۱ و در دوره سلطت سلوکیان^۲ ایران را فراگرفته بود و دیگری شورش‌هایی که علیه سلوکیان — که در آن‌زمان به مسائل مصر و سوریه مشغول بودند — از بلخ و حراسان سر برآورده بود پَرنی‌ها اوصاع بی‌سامان قلمرو شرقی حکومت سلوکیان را معتمم داستند و در حدود سال ۲۳۸ پم بر استان پَرثَوَه که دست‌کم از رمان هخامنشیان نه این نام خوانده می‌شد چیره شدند^۳ کمی بعد، این قوم هورکانیا را بیر تسحیر کرد هورکانیا سرزمینی وسیع در شرق دریای مازندران بود این سرزمین منطقه‌ای را در برمی‌گرفت که بعدها نه گرگان (سرزمین گرگ‌ها) و طرستان موسوم شد^۴ از آن پس، هورکانیا در کنار پَرثَوَه از مهم‌ترین مراکز قوم داهه (پَرنی) بود

۱ اسکندر، پس از شکست‌دادن داریوش سوم هخامنشی در سال ۳۳۱ پم، بر ایران و مناطق شرقی آن چیره شد او به‌محض بازگشت از هند در ۳۲۳ پم در میان‌رودان درگذشت پس از مرگ او، بخش‌های شرقی مناطق فتح‌شده، از جمله ایران، به‌دست یکی از سپهسالاران او به‌نام سلوکوس افتاد که متعافاً امپراتوری سلوکی را بنان بهاد نا اس حال، اس امپراتوری حلی رود عرب‌گراسد نه‌گفته بیکرم (Bickerman)، در سال ۳۰۰ پم بصمم سلوکوس نه حانه‌حایی مقر حکومت خود نه شهر ناره‌سناد آنیوحا (Antioch) (انطاکیه) در سوریه بصممی حطر بود که «اروند تاریخ ایران را دگرگون کرد»

Bickerman, E., 'The Seleucid Period', in Ehsan Yarshater (ed.), *Cambridge History of Iran: The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods*, vol 3 (1), Cambridge University Press, 1983 (Bickerman 1983)

پس از اس تاریخ، سلوکیان مصرفات خود را در ایران «طرف تقریباً پانزده سال از ۲۳۵ تا ۲۵۰ پم» از کف دادند ن ک

Shahbazi, Shapur Schippmann, K., Alam, M., Boyce, Mary, and Toumanoff, C., 'Arsacids', in Ehsan Yarshater (ed.) *Encyclopædia Iranica* vol II pp 525-546, New York, 1991 (Shahbazi et al 1991), here p 525

۲ مهم‌ترین حیرش عمر از شورش در بلخ حیرش سانراپ (شهران) سلوکی پَرثَوَه و هورکانیا، آندراگوراس (Andragoras)، بود که حدود سال ۲۴۵ پم علیه مافوق خود آنسوحوس دوم فنام کرد نه‌گمان برحی، خود آندراگوراس ابرایی بود و نام اصلی او به‌فارسای ناسان برسسک (Narisanka) بود، هرچند آرا در اس ناره محلف اسب در مورد این شخصیت، ن ک

Frye, Richard N., 'Andragoras', in Ehsan Yarshater (ed.), *Encyclopædia Iranica*, vol II, p 26, New York, 1991 (Frye 1991), p 26

۳ محدوده پَرثَوَه، نا به تحولات وصعت سیاسی منطقه، بعبر می‌کرد در حال معمول، می‌توان آن را دربرگرنده حراسان و هیرکانی دانست

4 Bivar, A D H., 'Gorgān', in Ehsan Yarshater (ed.), *Encyclopædia Iranica*, vol XI, New York, 2007a (Bivar 2007a)

روید گسترش فرمانروایی اشکانیان به گونه‌ای بود که در سال ۱۷۰ پ.م، این سلسله کاملاً در مناطق جنوبی دریای مازندران استقرار یافته بود^۱ در دوره فرمانروایی برگرترین پادشاه اشکانی، مهرداد یکم (۱۷۱-۱۳۸ پ.م)، بخش عربی گستره جغرافیایی حکومت اشکانی در آغاز در قلمرو سلوکیان و سپس در قلمرو روم پیشروی کرد تا آن‌جا که در سال ۱۴۸ پ.م، منطقه مهم و ناستانی ماد در غرب ایران در چسب قدرت پارتی‌ها بود و در سال ۱۴۱ پ.م دامنه اقتدار مهرداد یکم تا شهر ناستانی اوروک در میان رودان کشیده شده بود^۲ تقریباً در همین زمان، مهرداد یکم بر شهر مهم سلوکیه بیر چیره شد که در آن‌جا تاح‌گذاری کرد در این هنگام، اشکانیان در میان‌رودان از اقتدار کامل برخوردار بودند هم‌زمان با رویدادهایی که شرح آن رفت، اشکانیان کشورگشایی مهم دیگری بیر کردند و آن فتح ارمنستان بود

فرمانروایی اشکانیان (۲۴۷ پ.م-۲۲۴ م) بر ایران و میان‌رودان بیش از چهار سده و نیم ادامه یافت که از سلسله‌های پیش و پس از آن، هخامنشیان (۳۳۰-۵۵۹ پ.م) و ساسانیان (۲۲۴-۶۶۱ م)، درازآهنگ‌تر بود چنان‌که در مسیر این پژوهش خواهیم دید، اشکانیان بر ارمنستان بیر بر دیکه نه چهار سده مسلط بودند^۳ پارتی‌ها قدرتمندترین هم‌اورد رومیان بودند، تا حایی که این امپراتوری سلطه‌حو، در بیشتر دوران فرمانروایی آن‌ها، نتوانست معلوب‌شان کند هر ناظر بی‌طرفی در بررسی این دوره تاریخی اشکانیان را همتای رومیان خواهد دانست در آغاز سده بیستم برحی از پژوهشگران به این امر پی بردند برای نمونه، دوووار^۴ در سال ۱۹۳۱ گفت «مرور ساده ادبیات [کلاسیک] [شان می‌دهد] که سرزمین پارت در اندیشه مردمان دوره ناستان قدرتی از رده دوم نبود شاعر و تاریخ‌دان،

1 Shahbazi et al 1991

2 Shahbazi et al 1991

۳ پس از این‌که اشکانیان ارمنستان را تصرف کردند، پادشاه اشکانی نلاش (ولحش نکم ۵۱-۷۸ م) در سال ۶۲ م برادر حوان‌تر خود نرداد را به پادشاهی ارمنستان گمارد این شاحه دوم از اشکانان در ارمنستان تا چیرگی ساسانیان بر این سامان در دوره شاپور یکم (۲۷۲-۲۴۱ م) قدرب خود را حفظ کرد سپس این شاه ساسانی برادرش، هرمز-اردشیر، را به حکومت ارمنستان گمارد تا این‌که ارمنستان در طول تاریخ خود موضوع اختلاف پارتیان و رومیان و بعدها ساسانیان و بیزانس ناقی ماند، فرمانروایی اشکانان بر ارمنستان پس از وقعه‌ای کونا، در دوره بهرام دوم (۲۷۶-۲۹۳ م) بس سال‌های ۲۸۷-۲۸۶ م، دوباره برقرار شد این فرمانروایی تا برچده‌سدن رسمی پادشاهی اشکانان به سال ۴۲۸ م ادامه داشت (ر ک پانوشت ۷ در ص ۸۵) نه این ترتب، چنان‌که گارسویان (Garsoian) می‌نویسد، بی‌تردید «اشکانیان ارمنی شاحه دوم خاندان سلطنتی پارتی بودند»

Garsoian, Nina G, 'Prolegomena to a Study of the Iranian Aspect of Arsacid Armenia', in *Armenia between Byzantium and the Sasanians*, p 146, London, 1985e (Garsoian 1985e), p 3

4 Debevoise